

MAIJA AALTO-HEINILÄ

Kahtia jakautunut kansalainen

Karl Marx, *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä* (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, 1843).
Suom. Jukka Heiskanen. Minerva, Helsinki 2009. 264 s.

Marxin varhaistuotantoon kuuluva, viimeistelemätön *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä* (HOFK) on nyt ilmestynyt ensimmäistä kertaa suomeksi. Marx kirjoitti HOFK:iin *Johdannon*, joka julkaistiin 1844 *Saksalais-ranskalaisissa vuosikirjoissa*. Tämä Vesa Oittisen jo aiemmin suomentama kirjoitus on otettu mukaan kirja-uutuuteen. Niteeseen kuuluu Heiskanen pitkä johdantoosese teksteihin ja Marxin valtioajatteluun.

Päätteksti kritisoi Hegelin teosta *Oikeusfilosofia* (1821; OF).¹ Marx kommentoi loputtomia Hegel-sitaatteja, joskus lyhyesti, joskus monen sivun pohdintoilla. Lukijalle tämä käy työlääksi: ensin pitää yrittää sisäistää irralliset Hegel-katkelmat, sitten seurata välissä poukkoilevaa Marxin ajatuksenjuoksua. Muut kuin Hegel/Marx-spesialistit luultavasti luopuvat luku-urakasta heti alkuunsa (arvioijalla on omakohtaisia kokemuksia). Mutta kärsivällinen saa myös maistiaisia siitä, millaista Marxin kirjoitustyylillä parhaimmillaan on – etenkin hänen kiteytyksensä oman aikansa saksalaisesta filosofiasta

ovat paikoitellen riemastuttavia.

Heiskanen mukaan ”Marx tavoittelee käsikirjoituksensa alusta lähtien materialistista näkemystä” (53). Marx-maallikko (kuten tämän arvion kirjoittaja) varmasti tunnistaa näkemysten parhaiten HOFK:n helpolukuisemmasta *Johdannosta*, jossa Marx hahmottelee proletariaatin valankumousta. Se toteutuu, kun teollistumisen myötä syntyy luokka, jolla on sekä tarve että kyky ”yleiseen vapautukseen”. Tämä luokka tarvitsee kuitenkin *filosofian* apua vallankumoukseensa:

”Kuten filosofia löytää proletariaatissa *aineelliset* aseensa, samoin löytää proletariaatti filosofiassa *henkiset* aseensa, ja heti kun ajatuksen salama on perusteellisesti iskenyt tähän koskemattomaan kansanpohjaan, toteutuu *saksalaisen emansipaatio ihmiseksi*.” (97)

Miten *Oikeusfilosofian* kritisointi liittyy tähän projektiin? Marx jatkaa, että filosofian tärkein tehtävä (sen jälkeen kun se on paljastanut uskontoon liittyvät illuusiot) on pal-

jastaa vallitsevan poliittisen filosofian *itsevieraantuneisuus* (82). Ja juuri Hegelin spekulatiivinen filosofia on saksalaisen poliittis-oikeudellisen tajunnan ”*tieteeksi* kohotettu ilmaus” (89). Se vahvistaa ajattelutapaa, joka vieraannuttaa ihmisen omasta olemuksestaan ja josta HOFK haluaa vapauttaa lukijansa.

Oikeusfilosofian rakenne

Kuten Heiskanen toteaa, Hegelin teoksessa yhdistetään oikeuden idea ’vapaan tahdon’ ideaan, ja nämä molemmat ymmärretään historiallisesti eteneviksi: ajatuksena on seurata vapaan tahdon kehittymistä abstraktista konkreettisimpaan muotoonsa. Oikeuden ja vapauden kehityksessä erotetaan kolme tasoa (joiden perusteella myös Hegelin kirja jakautuu kolmeen päälukuun). Ensimmäinen on abstraktin oikeuden taso, joka on yksittäiseen ihmiseen ja hänen välittömään (ei-reflektoivaan) tahtoonsa liittyvää. Toinen on moraalinen taso, jossa tahto ei enää ole täysin välitöntä, vaan jo muut ihmiset huomioon ottavaa. Kolmas taso on si-

veellisyys (*Sittlichkeit*), joka yhdistää edelliset toiminnassa.

Vapaus voi toteutua vain tietyissä yhteisöllisissä instituutioissa, jotka Hegelille olivat perhe, kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kansalaisyhteiskunta tarkoittaa itsenäisten yksilöiden yhteenliittymää, joka kehkeytyy ”jäsentensä *tarpeiden välityksellä* ja *oikeusjärjestyksen* keinoin persoonan ja omaisuuden turvaamiseksi” (OF §157). Hegelin kuuluisien muotoilujen mukaan valtio on ”siveellisen idean todellisuus” (OF §257) ja ”sinänsä ja itselleen järjellinen” (OF §258). Marx suomii ”siveellisyyden” tasolle kuuluvaa valtion idean kehittelyä, eritoten ”sisäistä valtio-oikeutta” (jossa Hegel käsittelee valtion sisäisiä asioita erotuksena valtioiden välisistä suhteista).

Metodin kritiikki

Marx tarttuu empiirisen todellisuuden väheksymiseen. HOFK moittii Hegeliä siitä, että tämä tekee *todellisista* subjekteista pelkkiä ”idean eriytyviä ideaalisiksi alueikseen” (ks. OF §262). Marxin mukaan

”[p]erhe ja kansalaisyhteiskunta ovat valtion edellytyksiä, varsinaisia toimijoita, mutta spekulatiivissa asia kääntyy päinvastaiseksi [. . .] todelliset subjektit muuttuvat *epätodellisiksi*, [. . .] idean objektiivisiksi momentteiksi.” (102–3)

Hegelin nurinkurista tarkastelutapaa kuvaa esimerkiksi kohta, jossa hän jakaa valtion eri *valtoihin*. Hegelin sanoin

”[valtion] *organismi* on idean kehitystä eroikseen ja näiden objektiiviseksi todellisuudeksi. Nämä eri puolet ovat siten *eri vallat* ja niiden tehtävät ja toiminnot. [. . .] ne määrittää *käsitteen luonne, välttämättömällä tavalla* [. . .] Tämä organismi on *poliittinen valtiojärjestys*.” (OF §269)

Marxin mielestä on suuri edistysaskel tarkastella poliittista valtiota organismina eli elävänä, jäsentyneenä kokonaisuutena, mutta Hegel etenee väärässä järjestyksessä: ”liik-

keelle lähdetään abstraktista ideasta, jonka kehitys valtiossa on yhtä kuin *poliittinen valtiojärjestys*” (107). Marxille ”lause, jonka mukaan ’valtion eri puolet ovat eri vallat’, on empiirinen totuus eikä sitä pidä esittää filosofisena keksintönä.” (109). Hegelillä kun ”mielenkiinnon todellisenä kohteena ei ole oikeusfilosofia vaan logiikka” (114), jolloin ”koko oikeusfilosofia on vain logiikan lisähuomautus” (115).

Hegel ei ole välttämättä niin anti-empiirinen kuin Marx antaa ymmärtää. HOFK:ia lukiessa on syytä pitää mielessä että Marx lukee Hegeliä tarkoitushakuisesti: hän taikertuu yksityiskohtiin ja hakemalla hakee ristiriitoja Hegelin systeemistä. Heiskasen essee toimii tässä hyvänä suhteellistajana osoittamalla, että Marx ei useasti tee täyttä oikeutta Hegelin näkemyksille.

Monarkia ja hallitusvalta

Hegel nimeää eri vallat lainsäädäntö-, hallitus- ja ruhtinaanvalaksi. HOFK:ssa Marx ruotii jokaista erikseen. Ruhtinaanvaltaa Hegel perustelee valtion *ykseyden* idealla:

”Suverenisuus [. . .] on olemassa vain omasta itsestään varmana *subjektiivisuutena* [. . .] Kyse on valtion yksilöluonteesta sellaisenaan; vain juuri siinä se on *yksi*. Subjektiivisuus on kuitenkin totuudessaan vain *subjektina*, persoonallisuus vain *persoonana* [. . .] Siksi tämä absoluuttisesti ratkaiseva kokonaisuuden momentti ei ole yksilöllisyyttä yleensä, vaan *yksi yksilö, monarkki*.” (OF, §279)

Marx ihmettelee, miten yksittäinen persoona voi imeä itseensä koko persoonallisuuden alueen (122); hänen itsensä mukaan ”predikaatin, olemuksen, läsnäolon piiri ei koskaan tyhjenny *yhteen yhteen*, vaan muodostuu *monista yksistä*” (125). Valtion subjektiivisuuden tai yksilöluonteen on siis oltava olemassa *useina* persoonina (122). Hegel päätelee Marxista väärin juuri nurinkurisen metodinsa takia: ”jos Hegel olisi lähtenyt liikkeelle todellisista subjekteista valtion perustoina, ei hänen olisi

ollut tarpeen subjektivoida valtiota mystisellä tavalla” (121).

Pykälässä 287 Hegel erottaa ruhtinaan päätöksenteosta hänen ratkaisujensa soveltamisen (eli lakien, laitosten ym. järjestelyjen voimasapidon ja toimeenpanon). Nämä toimet kuuluvat hallitusvallalle. Hallitusvalta myös valvoo että valtion etu toteutuu kansalaisyhteiskunnassa: Hegel toteaa, että ”*valtion yleisen intressin ja laillisuuden voimassapito* [kansalaisyhteiskunnan piirissä] vaatii hallitusvallan edustajien suorittamaa valvontaa” (OF §289) Tässä Marxin mukaan tulee esiin *valtion ja kansalaisyhteiskunnan vastakkaisuus*:

”Valtio ei sijaitse kansalaisyhteiskunnassa vaan sen ulkopuolella; se koskettaa sitä vain ’*edustajiensa*’ kautta [. . .] vastakohtaisuutta ei kumota, vaan siitä tulee ’laillinen’, ’pysyvä’. ’Valtiosiota’ tulee kansalaisyhteiskunnan *olemukselle* vieras, tämän olemuksen edustajille tuonpuoleinen ja kansalaisyhteiskuntaa vastaan suuntautuva.” (153)

Tässä on Marxin Hegel-kritiikin ydin. Arvostelu ei koske ainoastaan sitä, että tätä vastakkaisuutta ei (todellisuudessa tai ideaalisessa valtiossa) *saisi* olla, vaan myös sitä, että Hegel on itsensä kanssa ristiriidassa, koska hän samaan aikaan yrittää *yhdistää* valtion ja kansalaisyhteiskunnan (erilaisten ’välitysten’ avulla).

Ristiriita ilmenee Hegelin näkemyksessä siitä, miten valtion virkamiehet valitaan hallitustehtäviin. Nimittämisten ”objektiivisena momenttina ovat tieto ja osoitukset heidän pätevydestään – tämä [...] takaa [...] samalla jokaiselle kansalaiselle mahdollisuuden omistautua yleisen säädyn palvelukseen.” (OF §291) Tämän jokaiselle avoinna olevan mahdollisuuden ryhtyä hallitusvallan edustajaksi on tarkoitus poistaa kiulu valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä, mutta Marxin mukaan siinä nimenomaan edellytetään näiden alueiden erillisyyttä: ”Se, että jokaisella on mahdollisuus hankkia oikeutta *toisella* alueella, osoittaa vain, että *hänen oma* alueensa ei ole tämän oikeuden todellis-

tumaa.” (154)

Marx itse tuntuu vihjaavan, että valtion asioiden hoitamiseen ei tarvita mitään muista erotettua, byrokraatin tutkinnon suorittanutta joukkoa: ”Järkevässä valtiossa tutkintoa kaivataan pikemminkin suutariksi kuin valtion toimeenpanevaksi virkamieheksi valmistuttaessa.” (154). Tarkoittaako tämä sitä, että kuka tahansa kykenee hoitamaan valtion asioita? Ainakin on syytä muistaa, että Marxin tarkoittama ”järkevä valtio” on jotakin muuta kuin mikään tuolloin (tai nykyisin) olemassa oleva valtio.

Lainsäädäntövalta

Marxille kansalaisyhteiskunnan ja valtion vastakkainasettelu piiryy terävästi näkyviin Hegelin kehittelemässä lainsäädäntövallassa. Se on hegeliläisittäin ”valtaa organisoida yleinen” kolmella momentilla: 1) monarkkinen (”josta riippuu lopullinen ratkaisu”), 2) hallitusvalta (”neuvotteleva momentti, jolla on konkreettinen tieto ja yleisnäkemys kokonaisuudesta”), ja 3) säätyelementti. (OF §300)

Säätyelementti tarkoittaa kansalaisyhteiskunnan edustusta lainsäädäntövallassa, jolloin sen pitäisi toimia kansan ja valtion synteessä, tai ”välijäsenenä” kahden äärimmäisyyden (ruhtinaanvallan ja kansalaisyhteiskunnan) välissä (ks. OF §302). Marxin mukaan säätyelementti on kuitenkin pelkkä ”poliittinen illuusio” jolla ei ole todellista sisältöä ja merkitystä Hegelin systemissä. (168). Onhan Hegelin mielestä virkamiehillä ”välttämättä syvempi ja kattavampi näkemys valtion laitosten ja tarpeiden luonteesta”; he ”kykenevät ilman säätyjäkin tekemään sen mikä on parhaaksi.” (OF §301) Sen sijaan että ne toimisivat välittäjinä tai synteessä, säädyt ovat Marxin mielestä ”valtion ja kansalaisyhteiskunnan välinen *asetettu ristiriita* valtiossa.” (174)

Marx ruoskii Hegelin systeemiä siitäkin, että säätyelementtiin valitut kansanedustajat saavat vasta tässä roolissaan poliittisen merkityksen. Hegel sanoo pykälässä 303, että

”lainsäädäntövallan *säätyelementissä yksityissäyty* tulee poliittisesti merkittäväksi.” Mutta jos yksityissäyty (tässä: kansalaisyhteiskunta) on olemukseltaan epäpoliittinen, Marxin mukaan on ristiriitaista lisätä siihen ”poliittisen merkittävyyden” määre lainsäädäntötyössä. (178)

Tämä ristiriita ilmenee myös yksilön tasolla. Marxin mukaan

”kansalaisyhteiskunta ja valtio ovat toisistaan erotetut. Niinpä myös valtionkansalainen sekä kansalainen, kansalaisyhteiskunnan jäsen, ovat toisistaan erotetut. Yksilön täytyy siis suorittaa oman itsensä *perustavanlaatuisen jakaminen*.” (184)

Tällaisessa jakautuneessa tilassa todellisena valtionkansalaisena toimiminen vaatii Marxin mukaan kansalaisyhteiskunnan jäsenen vetäytymistä omaan *yksilöllisyyteensä*:

”valtio ja hallitus ovat olemassa valmiina ilman häntäkin, ja hänen elämänsä kansalaisyhteiskunnassa on valmista ilman valtiota. Vain olemalla ristiriidassa näiden *ainoiden käsillä olevien yhteisöjen* kanssa, vain *yksilönä*, hän voi olla *valtionkansalainen*.” (185)

Kun kansalaisyhteiskunnan jäsen otetaan mukaan lainsäädäntövaltaan, hänen täytyy irtautua omasta todellisesta yhteisöstään (kansalaisyhteiskunnasta). Irtautuminen on välttämätöntä, jotta kansanedustaja voi omaksua myös kansalle *vastakkaisen* näkökulman. Hän ei kuitenkaan loikkaa suoraan toiseen yhteisöön eli hallitusvallan jäseneksi, vaan Hegelin kehittelemässä lainsäädäntövallassa säädyt ovat oma erillinen momenttinsa monarkian ja hallitusvallan rinnalla. Omaan yksilöllisyyteen vetäytyminen on siis ainoa vaihtoehto, kun kumpaankaan käsillä olevaan yhteisöön ei voi sulautua. Mutta juuri tämä on ihmisen vieraantumista omasta yhteisöllisestä olemuksesta:

”Atomisoituminen, johon kansalaisyhteiskunta *poliittisessa* toiminnassaan suistuu, on välttämätöntä

tulosta siitä, että se yhteisö, kaikille yhteinen elinyhteisö, jossa yksilö elää, on valtiosta erillinen kansalaisyhteiskunta [. . .] Sitä kautta, että Hegel on tuonut esiin tämän ilmiön *kummallisuuksien*, hän ei ole poistanut *vieraantumista*.” (187)

Marx siis kritisoi Hegeliä ennen kaikkea siitä, että tämän valtiokäsityksessä poliittisen toiminnan alue abstrahoidaan kansalaisyhteiskunnan alueesta, jolloin myös ihminen kansalaisyhteiskunnan jäsenenä erotetaan ihmisestä poliittisena toimijana.

Mitä tilalle?

HOFK ei juuri väläytä, millainen Marxin oma ihannevaltio on. Vihjeitä saadaan, kun Marx sanoo, että

”[d]emokratiassa *muodon* periaate on samalla *materiaalinen* periaate. Vasta se on siis yleisen ja erityisen intressin todenmukainen ykseys. Esim. monarkiassa [. . .] poliittisella ihmisellä on erityinen olemassaolonsa epäpoliittisen yksityishenkilön rinnalla.” (129)

Marxin ”järkevä valtio” on demokraattinen, mutta sen tarkempi luonne jäi itselleni epäselväksi. Demokratia ei ilmeisesti tarkoita Marxille sitä, että kaikkia ihmisiä kohdellaan samanlaisina abstrakteina äänestysyksikköinä, joista kaikki muut inhimilliset ominaisuudet on karsittu pois. Todellinen demokratia huomioisi kaikei ihmisten konkreettiset elämänolosuhteet, eivätkä kansalaisyhteiskunnan mahdolliset epätasa-arvoisuudet kätkeytyisi abstraktin poliittisen tasa-arvoisuuden taakse. (187)

Todellinen demokratia ei ole edustuksellista: Marx sanoo, että ”kansalaisyhteiskunnan osallistuminen poliittiseen valtioon *edustajien* välityksellä on nimenomaan niiden eroamisen ja pelkästään dualistisen ykseyden *ilmaus*” (236). HOFK:in ihannevaltiossa kansalaisyhteiskunnan jäsenet näyttävät päättävän itse omista asioistaan tarvitsematta itsestään irrotettuja edustajia. Kansalaisyhteiskunnasta erillinen poliittinen valtio muuttuu tarpeettomaksi, tai se lankeaa yhteen kansalaisyhteis-

kunnan kanssa. Ei kaivata erillisiä edustajia hoitamaan valtion asioita senkään takia, että Marxin mukaan valtion jäsenyys (todellisessa, aidossa merkityksessään) tarkoittaa valtion yhteisiin asioihin osallistumista: ”valtion yleisiin asioihin osallistuminen ja valtioon osallistuminen” on ”yksi ja sama asia” (234).

Kun mielessä ovat vielä kesän 2009 EU-vaalit, joissa reilusti yli puolet äänioikeutetuista jätti äänes-

tämättä, Marxin ajatus poliittisen yhteisön ja kansalaisyhteiskunnan vastakkaisuudesta tuntuu yllättävän ajankohtaiselta (jos poliittisella yhteisöllä tarkoitetaan nimenomaan EU:ta.). EU on useimmille suomalaisille kaukainen ja vieras instituutio. Ehkä meissä kaikissa heräisi henkiin aristoteelis-marxilainen poliittinen eläin, jos päätöksentekoprosessit tuotaisiin meitä lähemmäksi ja päätettävät asiat koskisivat konkreettista,

jokapäiväistä elämäämme.

Viite

- 1 *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet* (Grundlinien der Philosophie des Rechts, 1821). Suom. Markus Wahlberg. Pohjoinen, Oulu 1994. Hegel-sitaatit HOFK:ssa (ja tässä arviossa) perustuvat tähän käännökseen.